

М. Заремський

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ ІНТЕНЦІЇ Я. КОЗЕЛЬСЬКОГО
У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДУМКИ

Аналізується філософсько-освітня концепція українського мислителя XVIII століття Я.П. Козельського, яка ґрунтується на настановах щодо тих моральних якостей, які сприяють утвердженню доброчесності, благополуччя і справедливості: соціальних умов, виховання, освіти і практики власного самовдосконалення.

Ключові слова: Козельський, доброчесність, справедливість, істина, філософія освіти, Просвітництво, практична філософія.

Анализируется философско-образовательная концепция украинского мыслителя XVIII века Я.П. Козельского, которая основывается на указаниях относительно тех нравственных качеств, которые способствуют утверждению добродетели, благополучия и справедливости: социальных условий, воспитания, образования и практики собственного самосовершенствования.

Ключевые слова: Козельский, добродетель, справедливость, истина, философия образования, Просвещение, практическая философия.

The Ukrainian philosopher of the XVIII century Y.P. Kozelsky's philosophical and educational concept, which based on admonishments for those moral qualities that contribute to the establishment of integrity, prosperity and justice: social conditions, upbringing, education, and practice of their own self-improvement is analyzed.

Key words: Y.P.Kozelskiy, virtue, justice, truth, philosophy of education, Enlightenment, practical philosophy.

© М. Заремський, 2012

В умовах, коли людина на початку XXI століття, сподіваючись вийти із стану зневіри, страху, глибокої духовної кризи, шукає адекватних її потребам шляхів до Істини, Добра, Краси (до речі, задекларованих ще Просвітництвом абсолютних гуманістичних орієнтирів), особливої актуальності набувають такі шукання, як сенс самореалізації особистості, коли, за великим рахунком, пошук Бога для людини стає насамперед пошуком себе, усвідомленням сенсу свого буття, своєї людяності, істинної форми власного існування.

На цьому шляху одним із значущих напрямів філософування є формування загальних підвалин методології пізнання та практики, зокрема – освітньої діяльності. Саме у філософії формуються нові уявлення й про практично всі складові освітньої діяльності: алгоритми мислення, ідеали освіченості, уявлення щодо процесу навчання і виховання тощо.

Необхідно визнати, що коло питань, пов'язаних із цією проблематикою, в українській філософсько-антропологічній та культурологічній думці є споконвічно домінуючим, де досліджується широкий спектр компонентів духовного світу людини, знаходять своє відображення проблеми формування духовності особистості, її світоглядного самовизначення, а також набуття нею цілісності і повноти.

Поняття освіти як форми вільного засвоєння знань, умінь та навичок, світу культури, яка має своєю метою створення і розвиток особистості (маємо нагадати, що російське слово “образование” перекладається і як “освіта”, і як “утворення”, “створення”), починає усвідомлюватися тоді, коли утверджується принцип «Спирайся на своє Я – і тобі відкриється світ знань» (по суті, вихідною позицією маємо підставу вважати сократівське «Пізнай самого себе»). Освіта як постійне надбання знань про себе та про світ стає нескінченним процесом, що збігається із самим життям. І якщо не брати до уваги того, що послідовники Сократа доповнили його кредо питаннями про моральну основу освіти (Платон), вченням про демонстративне (знання причин) чи інтуїтивне (осягнення суттєвої природи речей) знання, така концепція освіти та освіченості, вироблена афінською класикою, на довгі роки стала найвищим досягненням філософсько-освітньої думки.

Справжнього ж розвитку просвітницькі ідеї як експлікована світоглядна основа теорій дидактичного та виховного характеру набули в епоху Просвітництва. Його слід розглядати як цілісний історико-культурний феномен, суттєвими ознаками якого є, по-перше, пізнання за допомогою розуму сутності людини, а по-друге, удосконалення цієї людини шляхом

просвітництва і раціональної зміни політичного і соціального процесу.

Філософські концепції людини, що виникли у Європі в епоху Просвітництва, мали яскраво виражену педагогічну спрямованість і, як наслідок людинознавчих пошуків англійських (Д. Локка, Д. Толанда, А. Шефстбері, А. Коллінза, Д. Гартлі, Д. Юма), французьких (Ж. Ламетрі, Е. Кондільяка, К. Гельвеція, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера), німецьких (Г. Лессінга, І. Гердера, І. В. Гете, І. Канта) мислителів, сформували філософсько-педагогічну антропологію. Ці видатні репрезентанти західної цивілізації в епоху Просвітництва визначили однією із особливостей і переваг природної організації людини її спроможність до вдосконалення.

Розробка філософських проблем педагогіки була розпочата наприкінці XIX – у першій чверті XX століття в публікаціях Д. Дьюї, С. Гессена, А. Фогеля. Узагальнюючі ж роботи вчених Ю. Когана, В. Дмитриченка, В. Лутая, В. Андрущенко, Л. Ваховського, Г. Щедровицького, В. Сагатовського, Т. Вороніної, І. Проскурівської, Л. Сиднева, В. Мосіяшенка, В. Култаєвої, І. Огородника, М. Русина, В. Ярошовця та ін., у яких би спеціально розглядалися становлення і розвиток філософії освіти в Україні у XVIII ст., а особливо - внесок вітчизняного мислителя Я. Козельського у розвиток філософії освіти й виховання, або відсутні, або ж викладають його філософсько-педагогічні погляди описово, поверхово, надто стисло.

Як відомо, Просвітництво є втіленням культурно-онтологічного досвіду всіх попередніх етапів розвитку філософії і в своїй трансцендентально-суб'єктивістській спрямованості виступає метафізичним фундаментом європейської та вітчизняної культури як XVIII, так і наступних століть.

Ця епоха висунула ідеал «Homo educandus» – «людини освіченої», який знайшов свій вираз в педагогічних проєктах Дж. Локка, Я.-А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, К. А. Гельвеція, Д. Дідро, Ж. А. Кондорсе, І. Г. Песталоцці, Ф. В. А. Дістервега та інших європейських мислителів. З повним правом до цієї славної когорти можна віднести також вітчизняних церковних, політичних діячів, письменників і філософів: Теофана Прокоповича, Стефана Яворського, Мануїла Козачинського, Григорія Сковороду, Якова Козельського.

Становлення даного ідеалу відбувалося в колі зіткнення двох фундаментальних установок Просвітництва – сциєнтизму і антропологізму, філософське обґрунтування яких дано в класичному ідеалізмі і романтизмі. Ми цілком поділяємо думку тих дослідників [7, с. 10], які вважають, що класичний ідеалізм розвивав сциєнтичне розуміння освіти, яке спиралося переважно на пізнавальне ставлення людини до світу, раціональні основи буття людини – розум, науку, дисципліну. До речі, згодом і Кант як репрезентант такого підходу вбачатиме основною вимогою Просвітництва саме вміння самостійно користуватися власним розумом [5, с. 127]. Не використовуючи терміну «освіта», Кант говорить про культуру здібностей, яка є актом свободи діючого суб'єкта. Серед обов'язків відносно до самого себе Кант виділяє обов'язок «не давати покриватися іржею своєму талантові» [4, с. 384].

Що ж стосується європейського романтизму, то його предтечею, на думку В.Ф. Асмуса, по праву вважається Ж.-Ж. Руссо [1, с. 74]. Він одним із перших, на протигагу загальним тенденціям раціоналізму та емпіризму, проголосив першість за почуттями, або інтуїцією, котра облагороджує собою розум; атеїзмові і матеріалізові він протиставив повноту природної релігії серця. Ж.-Ж. Руссо висунув лозунг романтизму – назад до природи, простоти, що є рівнозначним здобуттю свободи. Освіта і буття для Руссо тотожні. Освіта – це друга природа, в якій, незважаючи на самодостатність, відчуває потребу перша. Пізніше Гердер визначить освіту як «піднесення до гуманності» [2, с. 50].

Західне Просвітництво в бінарності сциєнтистської і антропологічної установок є, звичайно ж, важливим культурно-детермінаційним чинником формування вітчизняної філософської думки.

Реалізуючи завдання цієї статті, спробуємо проаналізувати філософсько-педагогічні погляди нашого співвітчизника Якова Павловича Козельського (1728 – 1794), видатного представника філософії українського Просвітництва 60-80-х років XVIII ст., автора відомих «Філософічних пропозицій» (1768), та вплив західної просвітницької думки на осмислення ним проблем цілісності людини, її свободи. При цьому вкрай важливим є з'ясування та обґрунтована оцінка філософсько-освітніх інтенцій Якова Козельського, реконструкція поглядів ученого на концептуальні основи педагогіки як однієї із складових практичної філософії, спроба встановити вітчизняні пріоритети у цих питаннях – оскільки загальнолюдське не тільки не заперечує, але й проявляє себе у формі національного. У контексті сучасних філософських дискусій фразеологізм «практична філософія» виступає як «логотип» культури епохи Просвітництва. І хоча можна цілком погодитися з думкою, що розуміння практичного ставлення до світу і, зрештою, сама практична філософія стають виокремлюваними і зафіксованими в межах філософії як окремий об'єкт осмислення лише у Канта, аналіз внеску українця Якова Козельського у розробку проблем практичної філософії, зокрема – філософсько-освітніх, становить значний інтерес.

Генезис експлікації власної етико-гуманістичної парадигми Яків Козельський пов'язував з центральними ідеями розроблюваної ним філософської системи – «прямої істини» і «прямої доброчесності», розуміючи, що спроба вибудувати завершену філософську систему лише тоді буде успішною, коли її основоположний сенс («Я в сем сочиненні, – писав він, маючи на увазі свої «Філософічні пропозиції», – не захищаю нічого, крім правоти мого серця и намерения» [6, с. 426]) знайде логічне втілення в ідеї «прямої доброчесності». Вже цим, на нашу думку, окреслюється характер ціннісно-нормативних орієнтацій філософської концепції українського мислителя, консолідації довкола неї системи ідей, що надають світоглядної та ціннісної визначеності всій парадигмі філософських знань і покликані сприяти інтегруванню суспільства і формуванню культури нації.

Вибудувана на цій основі гуманістична освіта теоретично може бути віднесена до тієї форми її розвитку, що прийшла на зміну класичному підходові. Походження цієї форми – класичного її варіанту – можна віднайти в ідеях великих греків – Протагора, Сократа, Перікла, Платона, Аристотеля, Ісократа, Плотіна, коли в нормативних і формуючих дидактично-виховних настановах висувається ідеал людської досконалості і вдосконалювання як об'єктивна модель освіти і виховання задля формування всіх людей на засадах вдосконалення їх родових і видових характеристик. Отож, реалізація ідеалів істини, добра, краси, свободи і гідності, виплеканих і здійснених з опорою на людські здібності, знайшла своє втілення в освітніх системах ренесансної гуманістики і у Просвітництві.

Інший варіант уявленя про людську досконалисть, який спонукав до змін в освітніх теоріях та практиці і значною мірою визначив зміст і напрямок розвитку й сучасної освітньої думки, пов'язаний з утвердженням натуралістичного підходу в гуманістичній освіті і репрезентований ідеями Ж.-Ж. Руссо. Звертаючись у своїх листах, творах «Еміль, або Про виховання», «Юлія, або Нова Елоїза» до проблем виховання, він підкреслює суперечливий характер сучасної цивілізації, амбівалентність історичного прогресу. Проголосивши свободу і рівність невід'ємними правами особи, французький філософ з гиркотою констатує: «Людина народжується вільною, а між тим вона скрізь у кайданах». Видатний мислитель і педагог вказує на те, що розвиток енциклопедичного знання сусидить з невіглаством, гуманістичні ідеї – з авторитарною освітою, декларована свобода – із цілковитою залежністю людини від власних матеріальних інтересів. Однак він (і це є для нас особливо цінним) підмічає дуже важливий освітній парадокс: «Чим більше накопичуємо ми нових знань, тим більше піднімаємо здатність пізнати найголовніше – самих себе». Відтак проблеми самоактуалізації особистості, пошуку необхідних умов і засобів забезпечення безперервного процесу її становлення і самореалізації стануть предметом філософсько-педагогічної концепції щирого і відданого прихильника Ж.-Ж. Руссо – «бессмертия достойного мужа, как высокопарного орла, превзошедшего всех бывших до него философов» [6, с. 418], – українського філософа, педагога, перекладача, громадського діяча Якова Козельського.

Безсумнівно, що Козельський як автор підручників, написаних спеціально для Артилерійського та інженерного шляхетського кадетського корпусу («Арифметичні пропозиції» (1764), «Механічні пропозиції» (1764)), а особливо – славнозвісних «Філософічних пропозицій» (1768), твору «Міркування двох індійців – Калана і Ібрагіма про людське пізнання» (1788), був знайомий із змістом найавторитетніших філософсько-етичних систем попередніх та сучасного йому періодів, часто посилаючись на них у своїх творах, коментуючи їх і висловлюючи своє ставлення.

Спираючись на засадничі принципи концепції «істинної доброчесності» (яка має багато спільного з етичними вченнями французьких матеріалістів, водночас відзначаючись в осягненнях українського мислителя оригінальними, самобутніми рисами), Яків Козельський здійснює розробку своєї педагогічної системи. В основі названої концепції «істинної доброчесності» Козельського – все ті ж два фактори: природа людини і середовище. Серцевиною філософсько-педагогічних роздумів автора є питання про їх розумну координацію. При цьому, на думку Я.П. Козельського, вирішальну роль у «людинотворчих» процесах відіграє середовище. Саме воно, а не якась, нібито закладена від народження в людині – імперативна для роду людського, ідея добра, покликане узгодити, видозмінити, примирити, переплавити і гармонізувати обмежене, егоїстичне, суто особисте прагнення до блага, добробуту, в справді альтруїстичне ставлення до своїх вчинків.

Незважаючи на те, що Козельський тут формулює спільні для всіх просвітників історично-прогресивні висновки стосовно вирішальної ролі середовища у процесі виховання, цей ключ до розкриття таємниці «істинної справедливості» український філософ знаходить дещо відмінними, від скажімо, Дідро, шляхами.

Дотримуючись погляду про залежність моралі від характеру законів, Я.П. Козельський

незаперечно доводить, що не існує нібито притаманних людині від народження природної добродетності чи природних вад. Це видно перш за все з тих його зауважень, у яких він підкреслює, що здатність чи схильність людини до «спостереження правості» чи, навпаки, до ігнорування нею є насправді якістю набутою і що людина не стає доброю чи злою ні з того ні з сього, а «через долговременное упражнение» [6, с. 81-83]. Однак, визнаючи важливу (і навіть вирішальну) роль середовища і виховання у формуванні моральних якостей людини, Козельський звертає увагу й на ту обставину, що іноді одними й тими ж конкретними умовами можуть народжуватися зовсім відмінні моральні результати. І в цьому випадку український мислитель вчергове виявляється однодумцем Дідро у полеміці того з Гельвецієм, де перший, визнаючи роль середовища як майстерного творця моральних якостей людини на шляху чи то до добродетності, чи й пороку, все ж підкреслював значення природних даних індивіда – аж ніяк не байдужих, на його думку, перед лицем цього середовища у протидії чи сприянні по відношенню до нього.

Зазначаючи, що «все народы на свете суть брение [брение – глина, бруд – М. З.], а скудельники [гончарі – М. З.] его правительства [виправителі, вихователі – М. З.]» [6, с. 198], Козельський звертає увагу й на якість самого цього «брения». Він рішуче висловлюється проти беззаперечності розвинутого Гельвецієм принципу, згідно з яким люди виходять з майстерні природи рівними між собою за своїми інтелектуальними задатками. Відсутність у людині вроджених моральних почуттів ще не означає, що при всіх інших рівних умовах люди однаково чутливі до тих моральних уроків, які дає середовище. Крім того, вважає Козельський, на виховання, на моральність людини впливають такі індивідуальні особливості, як темперамент, розум і вольові якості.

До цих характеристик етичної концепції Козельського у деяких моментах відносяться його погляди на індивідуальне виховання як на засіб, покликаний розвивати вже відзначені нами якості розуму і духу і тим самим сприяти створенню додаткових умов морального вдосконалення людини.

Саме моральне виховання займає головне місце в педагогічній системі Я.П. Козельського. Слідом за Локком і разом з видатним педагогом XVIII століття І.І. Бецьким (1704-1795) український філософ послідовно розвиває свою точку зору на моральне виховання як основу і перший крок виховного процесу в сім'ї та школі. Детальний виклад цих позицій знаходимо перш за все у главах «О должности человека в рассуждении самого себя», «О должности человека к другим людям», «О должности человека в сношении с другими людьми» розділу «Юриспруденція» його «Філософічних пропозицій» [6, с. 472-503]. «При воспитании детей, – пише Козельський, – родители должны, во-первых, укрепляют их в добродетели» [6, с. 133]. В іншому місці він зазначає, що потрібно «стараться о воспитании в публичных училищах детей прежде в добронравии, а потом в разуме». Саме такий порядок виховання (від добродетності до розуму) міг би мати, на його думку, досить плідні наслідки – виявитися придатним для «исправления целого народа от пороков и к приведению к добродетели» [6, с. 203].

«Я не нахожу легче средства ко введению добронравия в общество – пише Козельський, – как через доброе воспитание детей, которые, возмужавши в добродетельных наставлениях, сами могут быть добродетельны и сверх того и детям своим подадут к тому руководство» [6, с. 195].

Розмірковуючи таким чином, Яків Козельський робить той абсолютно логічний при даних роздумах висновок, що відсувати моральне виховання дітей на задній план – означатиме діяти всупереч інтересам суспільства, бо «ученый злодей» здатен, на його переконання, нанести суспільству встократ більше шкоди, ніж просто порочна людина, не надто обтяжена науками. Як бачимо, у цих міркуваннях Козельський певною мірою поділяє погляди Руссо. Отож вірним і справедливим, на нашу думку, є те, що Козельський намагається дотримуватися глибоко принципової позиції, що лише в суспільстві, котре побудоване на справедливих принципах, і в руках тих людей, які думають про спільне благо і спільну користь, наука зможе повністю обдарувати людину своїми благами. Безсумнівим є наступне: принцип пріоритету морального виховання над розумовим, який наполегливо проводить Козельський (і який найорганічнішим чином зливається з його концепцією етики), має, як і вся його соціальна програма, яскраво виражену гуманістичну і демократичну тенденцію.

Ця тенденція стає ще більш зрозумілою, якщо взяти до уваги й наступне положення: «При воспитании детей, – пише Козельський, – надобно, во-первых, толковать им должность их к самим себе, должность их к ближним и должность ко всему обществу» [6, с. 193]. Але, окрім пояснення вихованцям їх моральних обов'язків до самих себе, до ближніх і суспільства в цілому, мислитель передбачав такий спосіб їх життя, при якому вони не зазнавали б не тільки розкошів, але не мали б навіть «довольного» [достатнього – М.З.] утримання, а обходилися

«утриманням потрібним», бо праця і нужда – найкращі наставники людинолюбства. Людина, яка сама терпіла нестатки, тим охочіше прийде на допомогу ближньому [6, с. 148]. Тут, як ми бачимо, позиція Козельського збігається з поглядами Гельвеція: добродетель легше процвітає на ґрунті бідності і нестатків, ніж у розкошах і багатстві [3, с. 186-187]. Якщо підвести цю сентенцію під формулу «справжньої добродетелі», то в результаті такого виховання ми будемо мати перед собою людину, здатну у своїй поведінці здійснити перший крок на шляху виходу за межі задоволення лише власного інтересу.

Ці “золоті розсипи” думок Якова Козельського вчергове дозволяють переконати дослідників творчого спадку нашого співвітчизника у споріднених особливостях його гуманістики з розвитком філософської думки інших країн, віднайти спільні соціокультурні, інтелектуальні, гуманістичні інваріанти у творчості українського філософа щодо розвитку тенденцій вітчизняного і західноєвропейського філософського мислення.

Бібліографічні посилання:

1. Асмус В.Ф. Руссо / В.Ф. Асмус. – М.: Наука. – 1962. – 97 с.
2. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Х.-Г. Гадамер – М.: Прогресс. – 1998. – 704 с.
3. Гельвеций К. Об уме / К. Гельвеций // Соч.: В 2 т. – М., 1974. – Т.1. – 647 с.
4. Кант И. Соч.: В 6-ти томах / И. Кант – Т.4, Ч.2. – М.: Мысль. – 1965.
5. Кант И. Что такое Просвещение? / И. Кант // Соч.: В 4-х томах – Т.1. – М.: Издательская фирма АО «Ками». – 1993.
6. Козельский Я.П. Философические предложения / Я.П. Козельский // Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века. – М., 2010. – Т.1. – 216 с.
7. Шевцов С.В. Образование как объект историко-философского анализа в контексте интеграции культур: Дисс... на стиск. звания канд. филос. наук / С.В. Шевцов. - Днепропетровск., 2000.

УДК 801.8:81'22

Е. В. Батаева

ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ МЕДИА-ИКОНЫ

Розглядається специфіка феномену соціальної медіа-ікони, що є предметом соціальної іконографії. Соціальна медіа-ікона – це візуальний образ, що функціонує у просторі соціальної комунікації акторів. Наданий концептуальний аналіз таких характеристик соціальної медіа-ікони як (а)дистанційність та «примусова стерилізованість». Обґрунтовується доцільність використання поняття «ікони» для позначення соціальної образності.

Ключові слова: ікона, масмедіа, медіа-ікона, іконографія, дистанція, візуалістика, ідол.

Рассматривается специфика феномена социальной медиа-иконы, которая является предметом социальной иконографии. Социальная медиа-икона – это визуальный образ, функционирующий в пространстве социальной коммуникации акторов. Представлен концептуальный анализ таких характеристик социальной медиа-иконы, как (а)дистанцированность и «принудительная стерилизованность». Обоснована целесообразность использования понятия «икона» для обозначения социальной образности.

Ключевые слова: икона, массмедиа, медиа-икона, иконография, дистанция, визуалистика, идол.

Peculiarity of phenomenon of social media-icon that is the subject of social iconography is considered. Social media-icon is a visual image operationg in the space of actor social communication. Conceptual analysis of such characteristics of social media-icon as distance and “forced sterility” is presented. Expedience of using the concept of «icon» for defining social images is motivated.

Keywords: icon, mass-media, media-icon, iconography, distance, visualistics, idol.

© К. В. Батаева, 2012

Постановка проблеми. В современном мире, основными параметрами которого становятся визуализация и медиатизация [2, с. 11], складывается ситуация избыточности социальных образов, транслируемых по масс-медиа, которые вытесняют и подменяют собой реальную